

ERF
GOED
EN
VISIE

architectuur- en
adviesbureau voor
erfgoedprojecten

Bijlagen beheersplan

Watermolen op de Demer en omgeving

08.02.2021

Broekstraat 22 . 3730 Hoeselt
Bescherminingsbesluit: MB 13.10.1986

Opdrachtgever

COMED nv
Onze-Lieve-Vrouwstraat 2 . 3730 Hoeselt

Opgemaakt door

Erfgoed en Visie bvba
Lierselei 84 . 2390 Malle

BIJLAGE 2

*EYN MOELEN TER HULSTRAETEN BOEVEN
DAN PASBRUGGEN TOT HOESELT*

Piet THOELen

***EYN MOELen TER HULSTRAETen
BOEVen DEN PASBRUGGEN TOT HOESSELt ...***

Historiek van de Hoeseltse Volmolen

Het Hoeseltse Dorpsverleden jaargang XII,
nrs 111, januari 1984, 112, februari 1984 en 113, maart 1984

Wanneer we over de Hoeseltse Demermolens spreken, dan worden in één adem *de Althoeseltmolen, de Volmolen en de Motmolen* genoemd. Uit oude documenten weten we echter dat de bovenloop van de Demer, tot waar hij Hoeselt verlaat, zeven molens aan zijn oevers telde¹. Het zijn echter slechts de genoemde die tot in deze eeuw de tand des tijds weerstaan hebben.

De *Oedenmolen* te Althoeselt en *de molen van Eys-Pietersheim* moeten reeds vóór de zestiende eeuw verdwenen zijn. De *molen van Molenbroek* verdween rond de jaren 1700.

Van de drie traditionele Hoeseltse molens was slechts de *Motmolen* een leengoed, dat als dusdanig diende verheven te worden voor het leenhof van de Prinsbisschop van Luik². Wij menen anderzijds ook te mogen veronderstellen dat geen enkele van deze molens, die binnen de oude territoriale omschrijving van de Heerlijkheid Hoeselt-Althoeselt lagen, het privilege had van *dwang- of banmolen* te zijn. Dit was anderzijds wel het geval met de *molen van Molenbroek*, die, weliswaar gelegen binnen het territorium van Hoeselt, verbonden was aan de heerlijkheid Werm. Het maalrecht maakte deel uit van de heerlijke rechten van de Heer van Werm, die dan ook uit dien hoofde zijn onderhorigen kon verplichten het graan in zijn banmolen te laten malen.

Binnen het bestek van deze studie willen we het echter slechts hebben over de *Volmolen*, op het Broek gelegen.

De benaming *VOLMOLEN*, die deze molen nog steeds in de volksmond draagt, dankt zij aan een functie, die zij echter slechts op het einde van de 17de eeuw verkreeg, en die verband hield met de plaatselijke, - zij het dan op beperkt familiale schaal -, opkomende textielindustrie.

In de loop der tijden droeg de Volmolen echter diverse benamingen, die nu eens terugwijzen naar haar localisatie, dan weer naar haar molenaars.

In « Het Oudste Goederenregister van Oudenbiezen » (1280-1344) is er sprake van *onser molen te Hart*, die eigendom was van de Landcommanderij Alde Biesen. Zij werd in 1280 voor twaalf jaar verpacht aan *Franke der Molnere*. Als pacht diende 2 mud en 6 vaten rogge betaald te worden op Kerstavond, en nog eens hetzelfde *op senter-Meisdage*³.

Alhoewel de plaatsnaam *Hart* aanknoping biedt met het bestaande toponiem *Hartveld*, vlak aan de huidige Volmolen gelegen, kan niet met zekerheid de Volmolen met deze *molen te Hart* geïdentificeerd worden, te meer daar er momenteel geen verdere gegevens over eigenaars en molenaars voorhanden zijn tot het einde van de 15de eeuw.

In *het register van de erfciynzen van de Schefferij van Alde Biesen* uit het jaar 1355⁴ vinden we de vermelding dat *Geneviers zoon* jaarlijks op *sint steffaandag* drie Luikse denaries ciyns diende te betalen *op die moelen van der Hoelstroten*. Deze benaming vinden we wel terug in latere 16de-eeuwse geschriften, zodat we redelijkerwijze mogen aannemen dat daarmee de Volmolen bedoeld wordt.

In de 16de eeuw spreekt men van:

een moelen op den Pas onder Hoeselt
de molen ter Hulstraeten
der moelen gelegen tot Hoesselt by der Lyndenweech
eyn moeen gelegen tot Buckinxlinde
eyn moelen ter Hulstraeten gelegen boeven den Pasbruggen tot Hoesselt
een moelen gelegen opt Brouck by Buckinxlinde.

De onderlinge samenhang van de teksten waarin deze benaming voorkomen, wijzen erop dat telkens dezelfde molen bedoeld is. *De Pas, de Pasbrug, de Hoel-, Hoelen- of Hoelrestraat, Buckinxlinde*, zijn allen plaatsnamen, terug te vinden in de onmiddellijke omgeving van de huidige Volmolen.

In de 18de eeuw wordt ook de naam *Akermolen* gebezigd, terugwijzend op de plaatsnaam *Aken en Akerstraat*, samenvallend met de huidige Broekstraat.

De namen *Segermuelen* en *Jaeckemolen* duiden op molenaars van het einde van de 16de - begin 17de eeuw.

Tenslotte vinden we nog de naam *Tobmeulen* terug in de 18de eeuw, hetgeen wijst op het soort molen, namelijk een bovenslagmolen.

Om de historiek van de Volmolen van voor de 16de eeuw neer te schrijven zijn de bronnengegevens nog te schaars en te fragmentair. Vanaf het einde van de 15de eeuw kunnen we echter een quasi volledige lijst van eigenaars en molenaars samenstellen.

Op het einde van de 15de eeuw was de molen op het Broek eigendom van een zekere *Mobile van Rixingen*. Deze Mobile (man of vrouw) was hoogst waarschijnlijk niet zelf molenaar.

Op zekere dag ging hij een lening aan bij *Hendrick van Houlthem*, waarvoor hij een jaarlijkse rente van twee mudden rogge diende te betalen. Als onderpand voor deze lening werd de molen gesteld ⁵.

Op 21 januari 1496 *onterfde Mobile van Rixingen* zich de molen, met andere woorden, verkocht ze aan *jonker Johan Fallois*. Deze verkoopakte werd geregistreerd voor de Hoeseltse Schepenbank.

In 1526, op 9 april, verscheen *Johan Fallois* opnieuw voor de Hoeseltse Schepenbank om zijn molen in erfpacht uit te geven aan molenaar *Gerard Jehaes*, mits een jaarlijkse erfpachtvergoeding van 7 mudden rogge te betalen.

In deze erfpachtakte werd echter geen melding gemaakt van de last van de 2 mudden rogge, die op de molen drukten ten voordele van Hendrick van Houlthem, en die normaliter door de erfpachter dienden betaald te worden.

In het oude recht was het inderdaad zo, dat, wanneer een rente gecreëerd werd met als onderpand een onroerend goed, deze rentelast dit onroerend goed steeds volgde en moest betaald worden door de eigenaar of de erfpachter van dat goed. Zowel de rentelast van de twee mudden rogge, als het verzuim deze last in de erfpachtakte tussen Fallois en Jehaes te vermelden, zal in de verdere loop van de 16de eeuw nog veel inkt doen vloeien.

Gerard Jehaes koopt op 11 november 1536 twee van de zeven mudden rogge erfpacht af van Jonker Johan Fallois, zodat de jaarlijkse erfpacht voortaan nog vijf mudden rogge bedraagt.

In oktober 1567 overlijdt Gerard Jehaes. Zijn zoon *Jan Jehaes* verzoekt op 13 oktober de Hoeseltse Schepenen de molen te mogen ontvangen: een gebruikelijke procedure bij erfopvolging. Tegelijkertijd draagt hij de erfpacht van de molen over aan zijn zoon *Geridt Jehaes der jonghe*, mits een jaarlijkse erfpacht van 6 mudden rogge te betalen aan zijn vader⁶. Van deze erfpacht van 6 mudden rogge, verkoopt Jan Jehaes vervolgens twee mudden aan *Jan van de Weyer* op 6 juni 1568⁷.

Inmiddels is ook jonker Johan Fallois overleden en is de molen in eigendom overgegaan op zijn zoon *Anthon Fallois* of *de Fallois*, *heer van Hollogne*.

Rond 1570 bedraagt de last die op de molen drukt reeds 11 mudden rogge

- 5 mudden erfpachtvergoeding aan Fallois
- 4 mudden erfpachtvergoeding aan Jan Jehaes

- 2 mudden erfpachtvergoeding aan Jan van de Weyer

Opzettelijk rekenen we hier de 2 mudden rogge niet bij, die Mobile van Rixingen indertijd op de molen vestigde. Het is helemaal niet zeker of deze laatste rente op dat ogenblik betaald werd door Gerit Jehaes. Naderhand zal er alleszins over geprocest worden, maar daarover zullen wij het verder hebben.

Omwille van deze verhoogde lasten, en ook omdat de tijden duidelijk slechter zijn geworden, - de alles-verwoestende Tachtigjarige Oorlog greep steeds meer en intenser om zich heen -, is Gerit Jehaes genoodzaakt geld te gaan lenen om zijn molen nog verder te kunnen uitbaten.

Emmerick Martens van Munsterbilzen leent hem op 6 juni 1569 een som van 600 gulden, *al in specie als philipsdaelders, hedt stuck voir seven guldens 15 stuivers*, en dit tegen een jaarlijkse rentelast van 45 gulden⁸.

Als onderpand geldt nogmaals *eyn moelen gelegen tot Hoesselt geheyte op die Passe*. Vader Jan Jehaes zet als bijpand 12 roeden land op het Overste Wilre.

Het houden van de molen wordt echter een onmogelijke zaak voor Gerit Jehaes en *faut betalinge der vijff mudden roggen heeft hij die muelen wederom opgedraegen in maniere als hij die verkregen hadde tot behoef Jonker Anthoenis Fallois, die daerinne gegicht is*. Deze akte wordt verleden voor de Schepenen van Luik op 27 maart 1574. Marten Buckinx, rentmeester van Anthon Fallois in Hoeselt, laat de akte registreren voor de Hoeseltse Schepenbank op 2 april 1574⁹, en betaalt ook de verschuldigde rechten in het Laathof van Portingen op 27 april 1574¹⁰.

Wie en uit welken hoofde de molen na 1574 in gebruik, en zelfs in eigendom had, is in de volgende periode van twintig jaar moeilijk te volgen. Proces volgt op proces en het niet-betalen van renten en pacht hebben veelvuldige beslagprocedures op de molen tot gevolg. Het is dan ook normaal dat de molen zelf in die periode tot sterk verval komt.

In eerste instantie is het nog Gerit Jehaes die verder de molenaarsstiel blijft uitoefenen in de molen, zij het dan als gewone pachter of huurder.

Nog in datzelfde jaar 1574 krijgt Gerit Jehaes *twisten ende differentiën* met zijn vader Jan Jehaes. Jan Jehaes had volgens de overeenkomst met zijn zoon van 13 oktober 1567 jaarlijks een rente van 4 mudden rogge te trekken. Blijkbaar kon Gerit Jehaes ook deze rente niet meer betalen aan zijn vader. De ruzie wordt uiteindelijk opgelost door bemiddeling van de vrouw van jonker Anthon Fallois.

Enerzijds scheldt Jan Jehaes zijn zoon de rente van 4 mudden rogge kwijt, en ook alle nog achterstallige schuld in dit verband. Jan Jehaes verklaart ook af te zien van alle pachtrechten op de molen. Anderzijds zal Gerit Jehaes aan zijn vader een bedrag van 450 gulden moeten betalen¹¹.

Op datum van 7 januari 1576 vinden we een akte terug waarbij een zekere *Jan Nijs* al zijn goederen tot onderpand stelt voor *de toust* of pacht van de molen van Jonker Anthon Fallois. Of deze Jan Nijs effectief de molenaarsstiel heeft uitgeoefend en hoelang kon niet achterhaald worden¹².

Op 25 juni 1582 worden twee akten van borgstelling verleden voor de Hoeseltse Schepenbank. In de eerste akte stelt *Aert Snellinx* zich borg voor de terugbetaling van een som van 100 gulden aan *Gijsbrecht Tylens*. Deze honderd gulden is de schuld die Gerit Jehaes aan Tylens betalen moet uit hoofde van vier paarden die Tylens aan Gerit Jehaes verkocht heeft *om die moelen te onderhandelen*¹³.

We zien dus dat Gerit Jehaes op dat ogenblik weer molenaar is op de molen, misschien is het zelfs nooit anders geweest.

De tweede akte van borgstelling leert nog meer. Het blijkt dat *Ghijsbrecht Tylens* de molen verhuurd heeft aan Gerit Jehaes, met de verplichting voor Gerit Jehaes om de molen te herstellen. Aerd Snellinx, Willem Jehaes en Sijmen Utkens stellen zich borg voor de verplichting van Gerit Jehaes. Blijkbaar is op dat

ogenblik Gerit Jehaes slechts onderhuurder van de molen en is Gijsbrecht Tylens de rechtstreekse pachter of erfpachter van Anthon Fallois, alhoewel we over deze laatste veronderstelling geen vermelding terugvonden in de geraadpleegde bronnen¹⁴.

Rond 1580 treedt een zekere Peter Meyers op als rentmeester van de Heer van Hollogne in Hoeselt. In 1582 legt hij *een register aan der erfrynten ende pachten toestande den eedelen heer tot Hollogne, ontrynt Hoesselt gelegen van den 1582 in nomine doemine amen*.¹⁵

Naast de opbrengsten van een groot aantal gronden worden tevens, vanaf 1582, de uitgaven en inkomsten betreffende de molen vermeld¹⁶.

Peter Meyers noteert op 20 juli 1582 dat de molen *gevisiteerd is* geworden door twee molenmeesters van Alden Biesen. Mogelijk is dat dit onderzoek te maken heeft met de herstellingswerken die Anthon Fallois aan zijn pachter Gijsbrecht Tylens opgelegd heeft en die deze op zijn beurt verder ten laste gelegd heeft van Geren Jehaes, zijn onderpachter.

Vanaf 1584 vermeldt het register echter steevast van jaar tot jaar Geren Jehaes als schuldenaar van 5 mudden rogge, die als pacht dienden betaald te worden.

Ook over de lasten die op de molen drukten ontstonden veelvuldige en vaak lange betwistingen. Nemen we eerst de jaarlijkse erfpacht van 2 mudden rogge die Jan Jehaes in 1568, toen hij de molen overmaakte aan zijn zoon Gerit Jehaes, verkocht aan Jan van de Weyer. Op 24 november 1579 stelt Jan van de Weyer de procedure in gang om beslag te mogen leggen op de molen. Reeds verscheidene jaren was hij niet betaald geweest...¹⁷.

De zaak wordt blijkbaar geregeld in mei 1580, doch het jaar daarop wordt de erfpacht weer niet betaald, en wordt er weer geprocedeerd¹⁸. Eind 1583 is het weer hetzelfde liedje. Ditmaal verschijnt er echter een zekere *Jan van Herckenrode op* het toneel, die de aanspraken van Jan van de Weyer gaat betwisten, waarbij hij stelt de eigenaar te zijn van de molen...¹⁹

Wie was deze Jan van Herckenrode? Gaan wij even terug naar de aanvang van onze uiteenzetting, waar wij vermeldde dat Mobile van Rixingen een jaarlijkse rente van twee mudden rogge stelde op de molen ten voordele van Hendrick van Houlthem. Deze rente was ondertussen aan een nazaat van Hendrick van Houlthem toegefallen, met name aan *Marie van Houlthem*. En deze Marie van Houlthem was gehuwd met *Jannes van Herckenroyde* of Jan van Herckenrode.

Toen Marie van Houlthem in 1572 stierf, ging de rente van 2 mudden rogge over op haar man. Deze liet zijn rechten desbetreffend op 5 mei 1572 bevestigen voor de Hoeseltse Schepenbank²⁰.

Ook Jan van Herckenrode moet niet betaald geweest zijn, want in 1583 vinden we hem als bezitter van de molen, waarschijnlijk na een beslagprocedure.

Op 26 augustus 1583 laat hij de molen *visiteren* door de Hoeseltse schout Andries van Corswarem en door de schepenen Nuessen en Scronx, bijgestaan door Jan Moes van Rijkhoven, *verstant hebbende der moelen*.

Men stelt vast dat het woonhuis en de stallen in zeer slechte staat zijn: op vele plaatsen is er geen dak meer, en de lemen wanden zijn uitgevallen. Met de molen is het al niet beter gesteld: *den desser aen die muelen, die billen, het rutsel es alle gestoelen. Cammen ende spillen en deughen nyt*. De dijk is uitgevloten, de sluizen deugen niet meer en het waterwerk is versleten...²¹

Pas in 1585 komt er reactie van de zijde van Anthon de Fallois. Hij spant voor de Hoeseltse Schepenbank een geding in tegen Jan van Herckenrode om terug in het bezit van de molen gesteld te worden. Op 19 mei 1585 spreken de schepenen het vonnis uit ten nadele van Anthon de Fallois. Deze geeft zich echter niet gewonnen en 's anderendaags reeds legt hij een beroepsschrift neer voor de schepenen van Luik. Ondertussen spant hij ook een geding aan tegen Geren Jehaes. Hij wil de schepenen laten vaststellen dat Geren Jehaes in feite gehouden was de rente van 2 mudden rogge te betalen aan Jan van Herckenrode. Hij

trachtte alzo te bekomen dat, wanneer Geren Jehaes zou veroordeeld worden tot het betalen van die rente, Jan van Herckenrode geen grond meer had om de molen in zijn bezit te houden.

In zijn verweerschrift stelt Geren Jehaes enerzijds dat hij geen erfpachter meer is, en anderzijds dat in de oorspronkelijke erfpachtake van 1526 er nergens sprake van was dat deze last op de molen drukte, zodat de erfpachter er dan ook niet kon toe gehouden zijn de rentelast van de 2 mudden rogge te betalen.

Hoe dit proces en de beroepsprocedure in Luik uiteindelijk zijn afgelopen kon niet worden teruggevonden.

In maart 1588 wordt er opnieuw geprocest tussen Anthon de Fallois en Jan van Herckenrode, ditmaal voor de schepenen van Tongeren. Ook hiervan zijn geen verdere gegevens bekend. Eind 1588 komt het dan tot een akkoord tussen Fallois en Herckenrode, dat vastgelegd wordt voor de Luikse Schepenen.

En ook hier beschikken we niet over de tekst zelf van het akkoord.

Uit andere archiefstukken kunnen we echter afleiden dat enerzijds de Fallois de achterstallige rente aan Jan van Herckenrode betaalde, en dat anderzijds, in ruil daarvoor, Jan van Herckenrode het bezit van de molen terug zou overdragen aan Anthon de Fallois²². Met dit akkoord was de zaak echter nog niet opgelost. Anthon de Fallois eiste dat hem de molen zou teruggegeven worden *in sullige pris ende valoer als Herckenroye bey den ewicxie in absentie van Fallones heeft aen gewaert...*, met andere woorden: Jan van Herckenrode moet de molen in zulkdanige staat herstellen als dat hij ze indertijd in beslag genomen heeft. Niets van, werpt van Herckenrode op, in de tijd dat ik de molen in bezit gehad heb is ze er niet op achteruit gegaan, integendeel... Hij heeft vele herstellingswerken laten uitvoeren, en als de Fallois de molen wil terughebben, dan zal hij ook maar moeten betalen *voor die melioratie ende beteringe bij Herckenroye aen di moelen gedaen....*

Anthon de Fallois had inmiddels de molen laten *visiteren* op 14 november 1588 door Andries van Corswarem, en op 20 februari 1589 gaan beide partijen uiteindelijk akkoord om ook hun laatste geschilpunt op te lossen²³.

Doch deze zaak zou later nog een staartje krijgen...

De visitatie van 14 november 1588 leert ons veel over de toenmalige staat van de molen.

Van het binnenwerk ontbreken vele stukken : *het ruttsel* of rondsel, *de dessel*, rijn of dester, *de panne* of het kussen, doch al bij al lijkt de staat toch nog vrij goed.

Van het buitenwerk zegt men echter : *het stande buytens waeter weereck is bevonden gans weenich deughende, den voerslach redelike, het voerwerricke al te nyt...*

Van de molenstenen is de onderste nog 5 duim dik, de bovenste nog 6 duim.

In het molenhuis ontbreken vier deuren: *die huysduere, die kueckenduere, die caemerduere en die kenscaemerduere...*

Vier houten en vier *gelaesen* vensters ontbreken.

Den solder boeven den caemer: al schanden...

Van de paardenstal blijft nog maar weinig over. Het dak van het molenhuis is ook al in zeer slechte staat en de wanden zijn *quaelick gecleent*. Op vele plaatsen is de leem zelfs weg van tussen de stijlen.

De molen werd weer opnieuw in orde gezet en in 1590 kwam er ook een nieuwe molenaar : *Jan Iocken of Jaecken*, alias *Ketelslegers*, die de molen pachtte voor de traditionele pachtprijs van 5 mudden rogge²⁴. Jaecken was afkomstig van Henis en had zich reeds enige tijd in Hoeselt gevestigd, op het Broek, waar hij de hoeve *het Hollandt* bewoonde.

De eigendom van de molen was inmiddels, na de dood van Anthon de Fallois, Heer van Hollogne, overgegaan op zijn zoon *Aert van Hollogne*.

Ook de rente- en erfpachtlasten, die op de molen drukten, gingen in andere handen over. *Lenaert van den Weyer* verwierf de erfpacht van de twee mudden rogge van zijn vader Jan van de Weyer, en zette op 30 juni 1592 een beslagprocedure in gang *op eyn moelen gelegen tot Hoesselt boeven den Pas, genant*

*Segersmuelen, of die muelen ter Huelstraeten..., heyst op diese muelen twee mudden roggen, Tongers moeten, erfpacht, vallen Andres anno XVC ende negentich eyen....*²⁵

Inmiddels was ook Jan van Herckenrode in het jaar 1592 overleden, en op 2 november van dat jaar verzoekt zijn weduwe, *Elisabeth Moermans*, haar rechten op de nalatenschap van wijlen haar man, te bestatigen door de Hoeseltse Schepenbank²⁶.

Elisabeth Moersmans was, voordat zij huwde met Jan van Herckenrode, gehuwd geweest met een zekere van Buel, met wie zij een dochter had: *Agnes van Buel*.

Deze Agnes van Buel was op haar beurt gehuwd met *Frederick van Hinnesdael*.

En op diezelfde 2 november 1592 draagt Elisabeth Moermans de rente van de twee mudden rogge, die al tot zoveel processen geleid had, over op haar schoonzoon Frederick van Hinnesdael.

Drie weken later, op 23 november 1592, zet Frederick van Hinnesdael op zijn beurt een beslagprocedure in op de molen, daar de rente die hij verkregen had blijkbaar reeds gedurende een paar jaren weer niet was betaald. Peter Meyers, de rentmeester van de familie de Hollogne in Hoeselt, werpt echter op dat de ingestelde procedure door de schepenen niet mag gehonoreerd worden, daar de erfgenamen van Jan van Herckenrode nog steeds de gerechtskosten moeten betalen in verband met het gevoerde proces voor de schepenen van Luik in 1588. Ondanks dit verweer bekomt Frederick van Hinnesdael toch toelating tot beslag, maar gaat vooralsnog niet tot inbezitneming over²⁷.

Pas op 19 mei 1593 verzoekt Frederick van Hinnesdael om *gesasseert* of in het bezit gesteld te worden van de molen. Merkwaardig genoeg gebeurt dit verzoek niet op basis van de beslagprocedure, die door hem enkele maanden daarvoor was ingezet, maar wel op basis van de toelating tot beslag, die Lenaert van de Weyer op 2 november 1592 had verkregen voor het Laathof van Portingen. Aert van Hollogne, vertegenwoordigd door zijn rentmeester Peter Meyers, werpt op dat nergens officieel uit blijkt dat Frederick van Hinnesdael de rechten van Lenaert van de Weyer verkregen heeft²⁸.

Pas op 4 november 1593 wordt de overdracht van de erfpachtrente van Lenaert van de Weyer aan Frederick van Hinnesdael ingeschreven in de gichtregisters van de Hoeseltse Schepenbank. Hieruit blijkt dat Frederick van Hinnesdael 100 daalders of 150 gulden heeft moeten neertellen om de rechten op de 2 mudden rogge te kunnen verkrijgen²⁹.

Hoe deze procedure uiteindelijk is afgelopen kon niet meer achterhaald worden. Alleszins stellen we vast dat na 1594 er nooit meer sprake is van een rente of van een erfpachtrente op de molen ter Hulstraten.

We belanden alzo in de 17de eeuw.

Als molenaar wordt Jaak Jaecken opgevolgd door zijn zoon *Jan Jaecken, Jacobs of Ketelslegers*.

Op datum van 1 februari 1605 lezen we in de registers van het Hof van Portingen:

*Jan Jacobs, wonende tot Hoesselt in den muelen van Hulstrate, als sendtbode des herren van Holonien, heft versuecht t'ontfangen die Muelen te Hulstraten, geldende op Stephani III denarien ende dat nae die doot van Guerit Zegers, en is hem alsoo verleent nae des hof/s recht.*³⁰

De naam *Seegersmuelen* duikt voor het eerst op in de archieven in een akte van 24 november 1579³¹. Wie echter *Guerit Zegers* was, of wat de familie Zegers met de molen te maken had, kon niet achterhaald worden. Alleszins moet Guerit Zegers een of ander zakelijk recht op de molen gehad hebben, aangezien de rechten bij de overgang op de Heer van Hollogne moeten betaald worden aan het Hof van Portingen.

Wij schrijven het jaar 1616.

Jan Jaecken is inmiddels in 1615 overleden en zijn zoon Jacob is molenaar geworden. Ook de eigendom van de molen is ondertussen overgegaan op de nieuwe heer van Hollogne: *Baldwyn van Lützemborch of Luxemburg, Heer van Hollogne, Buisingen en Fallyon*, zoon van Aert van Hollogne.

Op 11 juli 1616 laat Baldwyn van Luxemburg deze eigendomsovergang registreren voor het Laathof van Portingen.

Enkele maanden voordien echter had hij de molen al verkocht aan Jacob Jaecken. En ook deze eigendomsovergang wordt op dezelfde dag, 11 juli 1616, geregistreerd³². De molen komt alzo in handen van een Hoeseltse familie.

De verkoopakte zelf werd op 10 mei 1616 verleden voor notaris Petrus Nicolartz te Tongeren. Hierin staat vermeld dat de koop gesloten werd tegen een jaarlijkse en erfelijke rente van 52 vaten rogge. Ook de lasten op de molen zullen voortaan ten laste blijven van de koper. Met name worden vermeld:

- een jaarlijkse rente van 11 gulden, te betalen aan Geertruidt Emmerix,
- een gewone cijns van 3 *denarien* aan het Hof van Portingen.
- een gewone cijns van 6 *alden groet* aan de Kellerij.

Van de rente van 2 mudden rogge, in 1496 door Mobile van Rixingen gecreëerd, en van de erfpacht van 2 mudden in 1568 door Jan Jehaes aan Jan van de Weyer verkocht, is geen sprake meer.

Bovendien zal Jacob Jaecken *die voirschreven muelen binnen dreyjaeren toecomende repareren ende van alles wat daer in sall van hoeden si jn maecken*. Eens deze werken uitgevoerd, zal Jacob Jaecken de molen laten *visiteren* door de schepenen van Hoeselt, in aanwezigheid van Jan Vaes van Tongeren, de zaakgelastigde van de Heer van Hollogne. Bovendien is gestipuleerd dat Jacob Jaecken, *diemuelen gemueckt sijnde, sall onderhouden als omliggende andere mullens*.

Een tiental jaren later, op 20 maart 1628, wordt op het kasteel van Hollogne een akte verleden voor notaris Herman de Chanteler, waarbij Baldwyn van Luxemburg en zijn moeder Elisabeth van Bronckhorst en van Batenberch al hun goederen, rechten en renten die zij in Hoeselt bezitten, overdragen aan *Herman van Luxemburg*, zoon van Elisabeth van Bronckhorst en Batenberch en aan *Jonker Gerard van Luxemburg*, zoon van Baldwyn van Luxemburg. Hierin zijn begrepen de 52 vaten rogge, die Jacob Jaecken jaarlijks moet betalen voor de molen.

Op diezelfde 20ste maart 1628 verkopen Herman van Luxemburg en Gerard van Luxemburg al de gronden, rechten en pachten, zoals zij die van hun respectieve ouders gekregen hadden, aan *Gilis Vlecken en Vincent Collinet*, voor de som van 1.200 brabantse gulden. Gilis Vlecken en Vincent Collinet waren burgers en kooplieden uit Tongeren, en waren in Hollogne om paarden te verkopen aan Baldwyn van Luxemburg.

Op hun beurt verkopen zij op 5 september 1628 deze renten en goederen aan *Emondts Huyn van Amstenraedt*, Landcommandeur van Alde Biesen.

Jacob Jaecken was inmiddels gehuwd met Elisabeth Scherpenbergh, dochter van Gerard en van Maria Bijnens.

Hij stierf op 10 juli 1630 en liet zijn vrouw met 4 kinderen achter : Jan, Isabella, Gerard en Jacob³³. Elisabeth Scherpenberg had ook nog de zorg over haar moeder Maria Bijnens, die toen al ziekelijk was. In haartestamenten van 27 februari en 11 april 1633 bedeeft Maria Bijnens haar dochter *Lysken voor haar getrouwe assistentie als sij haer lanckdurige sieckden ende swaekichydt heeft geloet ende gedaen ende noch belooft te doen*, met 3 roeden land op Willer, een koe met voeder en haar bed³⁴.

Ook Jaeck Jaecken had voor zijn overlijden een testament gemaakt, waarbij de molen mits *sekere conditien* overging op zijn zoon Jan Jaecken. Dit testament en de daarop volgende delingsakte worden wel vermeld door Pastoor Van Hamme, doch de teksten zelf ervan zijn niet bewaard gebleven³⁵.

In de overlijdensregisters van Hoeselt staat op datum van 15 augustus 1654 vermeld : *Obijt Jan Jaecken, caelebs*. Jan Jaecken was inderdaad ongehuwd gebleven³⁶. 's Daags voor zijn overlijden, *in sijns moeders huis in die Passmeulen onder Hoeselt, te bedde cranck liggende*, had hij zijn testament gedicteerd aan pastoor Egidius van Hamme, met de bedoeling *om tweedraechten ende afgunstichheyden, die naer sijne doet tusschen sijne broeders ende susters souden kunnen opstaen, te verhueden ende te benemen*³⁷.

Hij verhaalt verder hoe zijn vader, in 1630, bij testament de molen aan hem vermaakt had. En, *om die selve molen in haer geheel te blijven, oick te beletten dat sij schier oft moergen niet en vervalte ende duer onaxaemheit van erffmenschen uitgeleyt en soude woerden (gelijck als hij seyde aen andere gesien te hebben)*, vermaakt hij de molen aan zijn zuster Isabella Jaecken.

Zijn twee broers, Gerard en Jacob, zullen van Isabella ieder 100 gulden en 3 roeden land moeten krijgen.

Wat er in de volgende jaren met de molen gebeurt, is weer niet gans duidelijk. In het jaar 1659 spreekt men van *die Jaeckemuelen, vortijds Jaeck Jaecken toebehoert, nu Geren Scherpenbergh*...³⁸

Een nieuw molenaarsgeslacht meldt zich aan: de familie *Scherpenbergh*. Waar tot dan toe de molen altijd als graanmolen had gefungeerd, zal onder deze familie ook het vollen met waterkracht ingevoerd worden.

Wie de molen na de dood van Jan Jaecken uitbaatte, of diens beide broers Gerard en Jacob nog verder iets met de molen te maken gehad hebben, en wanneer Geren Scherpenbergh de molen in zijn bezit heeft gekregen, kon niet meer achterhaald worden.

Alleszins is de overgang van de molen van Jaecken naar Scherpenbergh te wijten aan de wederzijdse familiebanden. Zoals de familie Jaecken rond 1570 vanuit Henis zich kwam vestigen op de hoeve « *Het Hollant* » op het Broek, zo was ook de familie Scherpenbergh een van de meer begoede families die het Broek bewoonden... en familierelaties tussen de beide nabuurfamilies zijn dan ook niet ongewoon.

Geren Scherpenbergh was de neef van Jan en van Isabella Jaecken. Hij was gehuwd met *Elysabeth Moors*. Zijn enige zoon, *Henricus*, was reeds overleden in 1645, zodat hij bij zijn overlijden ook geen rechtstreekse erfgenamen achterliet.

De molen komt zo dan in handen van *Aegidius of Gilis Scherpenbergh*, zoon van *Jan Scherpenbergh*, de broer van *Geren Scherpenbergh*. Hoe deze overgangen precies gebeurd zijn blijkt echter niet uit de voorhanden zijnde archieven.

Aegidius of Gilis Scherpenbergh, was op 9 maart 1643 te Hoeselt geboren als zoon van *Jan Scherpenbergh* en *Maria van Hamme*. Zijn tweelingbroer, *Arnold*, overleed een jaar later.

Toen hij 34 jaar oud was, huwde hij op 24 februari 1677 met Maria Clerx. Uit dit huwelijk sproten drie kinderen:

- *Joannes*, geboren op 13 januari 1678
- *Elisabeth*, geboren op 6 juli 1679
- *Arnoldus*, geboren op 28 juli 1680

In datzelfde jaar 1680, op 6 november, overlijdt ook Maria Clerx.

Tien jaar later, op 5 september 1690, huwt Gilis Scherpenbergh voor de tweede maal, dit keer met *Ida Paulyssen*. Vijf kinderen stammen uit dit huwelijk:

- *Maria*, geboren op 21 maart 1691
- *Ida*, geboren op 6 april 1693
- *Aegidius*, geboren op 11 februari 1695
- *Guillielmus*, geboren op 10 december 1696
- *Wilhelmus*, geboren op 12 december 1698

Ida Paulyssen stierf op 28 augustus 1700, toen haar zesde kind moest geboren worden³⁹.

Met de komst van Gilis Scherpenbergh veranderde er ook veel aan de molen op het Broek. De landcommandeur van Alden Biesen voerde reeds van in het begin van de 17de eeuw de titel Heer van

Hoeselt. Toen in 1683 de Landcommandeur afzag van de heerlijkheid Hoeselt, kwam Hoeselt terug onder het rechtstreekse gezag van het Kapittel van de Luikse Kathedraal. Het Kapittel stelde *Kanunnik Bernard de Hinnisdael* aan als haar administrator te Hoeselt. Reeds vrij vlug begon hij orde op zaken te stellen in Hoeselt, waar, onder het bestuur van de Landcommandeur, blijkbaar veel uit de hand was gelopen⁴⁰. En zo wordt op 18 november 1689 ook Gilis Scherpenbergh voor de Hoeseltse Schepenbank gedaagd door Bernard de Hinnisdael.

Om te herstellen die diecken der beecke van sijne moelens op hennen alden voer ende heercomen ende sulx binnen de drie naestcomende daeghen.

*Om te niet te doen alsulcke vollmoelen als hij hem heeft gepresumeert op die voerschreven beecke te bouwen ende te stellen sonder eenigh consent van den Heer of andersints...*⁴¹

Het proces zelf heeft niet veel om het lijf.

Gilis Scherpenbergh ontwijkt steeds over de grond van de zaak te debatteren. Hij verklaart niet aan *der Heeren recht* onderworpen te zijn, hij verwijt een aantal schepenen van partijdigheid en op een gegeven ogenblik komt zijn advocaat zelfs vertellen dat zijn cliënt is moeten onderduiken, *vresende te worden geapprehendeert van de prince soldaeten of executeurs, faute betalinghe van die dorpslasten*. Na datum van 18 november 1690 is in de Hoeseltse Rolregisters zelfs niets meer terug te vinden over het geding⁴².

De dagvaarding van 18 november 1690 is echter belangrijk genoeg om wat langer hij stil te staan. Waar de molen op Broek traditioneel een *graanmolen* was geweest, blijkt nu dat Gilis Scherpenbergh er nog een *volmolen* had bijgebouwd. Hiervoor had hij ook werken uitgevoerd aan de dijken van de Demer, mogelijk zelfs de Demer verlegd.

Door het bouwen van een volmolen kwam Gilis Scherpenbergh tegemoet aan de vereisten die gesteld werden aan een plaatselijk opkomende textielindustrie.

In de 17de eeuw was het verval van de textielindustrie in de steden reeds ver gevorderd. De rijke handelaars verlegden het spinnen en het weven van stoffen naar het platteland, waar de lonen laag waren en in vele boeregezinnen een bijkomend inkomen fel gewaardeerd werd. Het vullen van het gewezen laken op het platteland, vervulde die strekking.

Het vullen van laken was een techniek, waarbij de wollen stoffen gedicht werden. Men legde hiervoor het laken in een volkuip, gevuld met drenkstof. De volders stampten dan met de voeten erop tot de vezels verstrengeld waren en het laken vast en ondoorzichtig was. De toepassing van de volmolentechniek waarbij een houten boom in de kuip sloeg, schakelde het handwerk, in casu het voetwerk van de volders uit.

De eis van Guillaume Bernard de Hinnisdael om de nieuwe volmolen af te breken en om de dijken van de beek te herstellen *in hennen alden voer ende heercomen*, roept enkele vragen op in verband met lokalisatie van de molen in de voorgaande jaren en eeuwen.

Heden nog loopt de Demer tussen dijken vanaf Buckenslinde tot aan de molen, en ligt zijn niveau enkele meters boven de omringende beemden. De naam *Oude Beek*, verderop in de lageregelegen beemden, zou dan ook op de oorspronkelijke loop van de Demer kunnen duiden. En indien Gilis Scherpenbergh inderdaad de loop van de Demer verlegde, zou men zich de vraag kunnen stellen waar de molen dan voorheen zou gelegen hebben.

Het feit dat Gilis Scherpenbergh een volmolen bijbouwde, en er mee rekening houdend dat in 1761 - jaartal dat tevens vermeld staat op de datumsteen in de gevel van het molenhuis - men nog steeds spreekt

van twee molens op de zelfde plaats: een graan- en een volmolen, kunnen ons slechts doen besluiten dat de molen altijd op dezelfde plaats gelegen heeft.

Hoe dan uit te leggen dat de Hinnisdael in 1689 van Gilis Scherpenbergh eiste om de dijken in hun oude staat te herstellen ? Een mogelijke uitleg zou zijn dat Gilis Scherpenbergh, om meer drijfkracht voor zijn twee molens te bekomen, de oorspronkelijke *onderslag* van de Demer wijzigde in een *bovenslag*.

Dit kon gebeuren door het natuurlijke verval van het water over een bepaalde afstand weg te nemen door de Demer tussen verhoogde dijken te leggen. Alzo kon op de plaats van de molen een kunstmatig hoogteverschil gecreëerd worden, waaruit de nodige energie voortkwam voor een *bovenslagmolen*.

Hoe het geheel echter technisch in mekaar zat, met name hoe de Demer de twee molens aandreef, kon nog niet achterhaald worden.

Ondanks het door de Hinnisdael ingestelde proces zijn de twee molens nog minstens honderd jaar blijven draaien. Trouwens de opgehoogde dijken van de Demer bestaan heden nog.

Gilis Scherpenbergh bleef nog tot aan zijn dood, begin 1731, (een precieze datum is niet gekend, aangezien in de Hoeseltse parochieregisters voor dat jaar geen overlijdens staan opgetekend tot in april) molenaar, alhoewel hij met zijn 88 jaar hoogstwaarschijnlijk wel in belangrijke werd bijgestaan door zijn zoon Aegidius of Gilis junior.

Bij de dood van Gilis Scherpenbergh was de familiale toestand als volgt:

- van de drie kinderen uit zijn eerste huwelijk met Maria Clercx, was Arnoldus overleden op 11 mei 1694.

Zijn oudste zoon Joannes was ongehuwd gebleven en woonde in het Dorp. Inmiddels was hij schepen en secretaris van Werm geworden.

Elisabeth Scherpenbergh huwde op 11 januari 1709 met *Joannes Stals* van Bree, en was ook in die gemeente gaan wonen.

- van de kinderen uit zijn tweede huwelijk met Ida Paulyssen was *Maria Scherpenbergh* gehuwd met *Willem Voncken* van Alt-Hoeselt.

De andere dochter, *Ida Scherpenbergh*, was inmiddels begijn geworden op het Begijnhof te Hasselt.

Aegidius Scherpenbergh huwde op 6 oktober 1722 met Maria Knapen. *Guillielmus Scherpenbergh* was reeds jong gestorven op 30 oktober 1697, en *Wilhelmus Scherpenbergh*, de jongste, huwde in 1729 met *Maria Anna Brepoels* van Munsterbilzen en ging daar ook wonen.

Al de goederen van Gilis Scherpenbergh blijven in eerste instantie in onverdeeldheid aan zijn kinderen toebehoren. En uit de registers blijkt ook dat verscheidene van deze kinderen hun onverdeeld erfdeel gedeeltelijk verkopen, gedeeltelijk verpanden.

De molen echter is in eigendom toegekomen aan de oudste, Jan Scherpenbergh, schepen van Werm. De molenaarsstiel wordt daarentegen uitgeoefend door diens halfbroer, Aegidius Scherpenbergh.

En zo blijft de situatie ook tot aan de dood van Jan Scherpenbergh op 2 februari 1747.

Enkele dagen daarvoor, op 31 januari 1747, had Jan Scherpenbergh, *naer den lichaem sick te bedde liggende, edogh sijne memorie, sinnen ende verstant in alles volkomentlijck machtig*, zijn testament gedictieerd aan notaris Servaes Clercx.

Hij wenst begraven te worden in de kerk van Hoeselt, *met eenen eerelijcke godtsdienst ende uytvaert naer sijne staet ende met ses flambeauen om het ciborie, ende soo veel kersen als naer het loffelijck gebruyck in dese parochie gehoert*.

Over zijn goederen beschikt hij als volgt:

- Aan Gilis Scherpenbergh, zijn halfbroer, legateert hij zijn huis in het Dorp, met als voorwaarde dat zijn *maegt, Anna Knaepen, haer leven lanck in den nieuwen bouw aen voorschreven huys op de straat uytkomende zal hebben vrijen uytganck ende inganck en wooninge, sulx voor haeren getrouwen bijstant.*
- Al de meubelen en huisraad gaan eveneens naar Gilis Scherpenbergh.
- Als universele erfgenaam van zijn onroerende goederen stelt hij *Maria Catherina Stals* aan, begijntje op het begijnhof te Hasselt. Deze Maria Catherina Stals was de nicht van Jan Scherpenbergh, de dochter van zijn enige echte zuster, Elisabeth, die met Joannes Stals van Bree gehuwd was.⁴³ Zo komt de eigendom van de molen dan bij het overlijden van Jan Scherpenbergh in handen van Maria Catherina Stals. Als molenaar blijft Gilis Scherpenbergh er echter verder werken.

Gilis Scherpenbergh was op 6 oktober 1722 gehuwd met Maria Knapen. Uit dit huwelijk waren slechts twee kinderen geboren: twee dochters. .

De oudste, *Ida*, overleed in 1747 en de andere, *Margareta*, die geboren was op 5 februari 1725, huwde op 13 januari 1746 met *Mathias van den Bosch*.

Met Mathias van den Bosch begint ook een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de molen. Wie was deze Mathias van den Bosch, en waar kwam hij vandaan ?

Vooraf is het inderdaad aangewezen om even de persoonlijke en familiale situatie van Mathias van den Bosch te schetsen.

H. Baillien wijdt een bladzijde aan Mathias van den Bosch in zijn artikel « *Genealogie van den Bosch*,, in het Oude Land van Loon 1978⁴⁴.

Deze tekst bevat echter enkele onnauwkeurigheden, die door het voortijdig overlijden van de auteur niet meer konden rechtgezet worden. Mathias van den Bosch stamt uit het adelijk geslacht van den Bosch van Millen. Hij werd op 3 februari 1715 te Millen gedoopt als zoon van *Lambert van den Bosch* en diens tweede vrouw *Elisabeth Philips*, alias *Steynen*.

Op 20 mei 1744 werd hij aangesteld als schout te Val, hij was toen 29 jaar oud. Uit een toevallig document uit de notarisakten van Servaes Clerx van 1745 leren we dat Mathias van den Bosch de arrogantie had gehad om de in alle superlatieven hoogbetitelde von Sickingen, Landcommandeur van Alden Biesen voor de Schepenbank van Val te dagen, omdat die nagelaten had een eigendomsovergang te laten registreren voor de Schepenbank van Val. In zijn protestakte pakt de Landcommandeur met onverholen juridische rethoriek en bombast uit tegen *dergelijke temerairen handel* van een schout(je), dat niet weet dat de Duitse Orde van al deze plichtplegingen sinds mensenheugnis is vrijgesteld...⁴⁵

Mathias van den Bosch huwt op 13 januari 1746 te Hoeselt met *Margarita Scherpenbergh*. Het huwelijk wordt ingezegend door pastoor Aegidius Hechtermans van Genoelselderen. De pas benoemde Hoeseltse pastoor Weyns vermeldt in de huwelijksregisters:

1746 january 13 matrimonio sunt juncti Mathias Vandenbosch ex Gnoelselderen et Margarita Scherpenbergh originarie hujus loci per vim rubri sigilli 3 bannis remissis Mro. R.D. Aegidio Hechtermans, pastore in Gnoelselderen, testibus Simone Depaif, Henrico Clercx et Henrico Vandenbosch

Uit dit huwelijk sproten 2 kinderen :

- *Maria Elisabeth*, gedoopt op 4 januari 1747
- *Aegidius*, gedoopt op 18 oktober 1749. Deze Aegidius overleed echter twee maanden later, op 10 december.

Op 8 augustus 1750 treft Mathias van den Bosch opnieuw een harde slag: Margarita Scherpenbergh overlijdt *per febris calida*, terwijl zij op dat ogenblik reeds zes maanden zwanger was van een mannelijk kind.

Amper 4 maanden later, op 16 november 1750, huwt Mathias van den Bosch echter opnieuw en wel met *Maria Catharina Huygen* van Kuringen. Zij was op 17 mei 1726 gedoopt te Diepenbeek als dochter van *Jan Huygen* en van *Aldegonde Mees*.

Met Maria Catharina Huygen had Mathias van den Bosch 4 kinderen:

- *Maria*, gedoopt te Hoeselt op 16 oktober 1751. Zij zal naderhand huwen met *Ludovicus Paquay* van Alt-Hoeselt op 1 september 1778.
- *Maria Aldegondis*, te Hoeselt gedoopt op 16 augustus 1754. Op 6 juni 1783 huwt ze met *Andries Somers* van Buckenslinde.
- *Lambertus*, te Hoeselt gedoopt op 28 februari 1757, overlijdt reeds op 22 maart 1761.
- *Joannes Franciscus*, gedoopt te Hoeselt op 17 oktober 1759. Hij huwt op 17 januari 1787 te Tongeren met *Anna Elisabeth Lemmens*.
-

Maria Catharina Huygen overlijdt op 1 maart 1761 *ex malo guttore*, ten gevolge van een “kwade keel”.

Het derde huwelijk van Mathias van den Bosch volgt weer zeer kort op het overlijden van zijn vorige echtgenote. Op 6 juni 1761 huwt hij *Ida Lemmens* van Alden Biesen. Als getuigen bij dit huwelijk worden vermeld: *Servaes Clercx*, licentiaat in beide rechten en advocaat op Alden Biesen en *Joannes Franciscus Lousbergh*, notaris op Alden Biesen. Deze beiden waren niet alleen raadgevers maar ook nauwe vrienden van Mathias van den Bosch. Trouwens Ida Lemmens en de echtgenote van Joannes Franciscus Lousbergh (waarvan hij later zou gaan scheiden) waar gezusters.

Het was niet zo dat Mathias van den Bosch, na het overlijden van zijn eerste echtgenote, en ook niet na zijn tweede huwelijk, vervreemde van de familie Scherpenbergh, integendeel...

Aegidius Scherpenbergh had na het huwelijk van zijn dochter Margareta een punt gezet achter zijn moldersloopbaan en was in het Dorp gaan wonen, in het huis dat hij geërfd had van zijn halfbroer Jan Scherpenbergh in 1747.

Mathias van den Bosch nam de uitbating van de molen over. Na zijn huwelijk met Maria Catharina Huygen kocht hij, zij het nog ingevolge een mondelinge afspraak, de molen van Maria Catharina Stals tegen een jaarlijkse erfrente. Voorlopig zou deze overeenkomst nog niet op papier gezet worden.

Hoe zeer Aegidius Scherpenbergh en zijn echtgenote op hun enige zoon gesteld waren, moge wel blijken uit een akte die op 17 november 1753 verleden werd voor notaris Barthels te Vliermaal⁴⁶.

Uyt eene puere goetgunst ende genegenheijt als sij tot hunner schoonsoon sijn hebbende, als oock voor alle devoiren ende goede diensten als hij reets naer doot van sijne eerste huysvrouwe, hunne geweesene dochter, zo voor hen beweesen ende gedaen heeft ende alnoch belooft te bewijzen ende te doen, schenkt Aegidius Scherpenbergh aan Mathias van den Bosch het huys met panhuys en brouwgereetschap met alle sijne toebehoorte, gelegen in het Dorp, dat hij geërfd had van zijn halfbroer Jan. Nu was deze schenking wel niet helemaal belangeloos gedaan. Zoals het in die tijd wel meer voorkwam, garandeerde zij een zorgeloze oude dag aan de schenkers. Mathias van den Bosch moest als tegenprestatie de landerijen van Aegidius Scherpenbergh verder opdrijven, mesten en labeuren, en hij moest aan Aegidius Scherpenbergh en zijn vrouw gedurende hen leven geeven vrijen cost ende dranck. En mochten zij ziek worden, dan zal Mathias van den Bosch hen bij zich opnemen, zodat het hun aan niets zal onbreken.

Maria Knapen overlijdt reeds op 7 december 1754. Aegidius Scherpenbergh volgt twee en een half jaar later, op 6 mei 1757.

Terwijl Aegidius Scherpenbergh nog *over aerde ligt*, komt het op 7 mei 's avonds reeds tot een akkoord tussen de erfgenamen: Ida Scherpenbergh, begijn te Hasselt, Maria Scherpenbergh, weduwe van Willem Voncken en Mathias van den Bosch. Dit akkoord wordt nog op dezelfde avond geregistreerd voor de Hoeseltse schepenbank.

De beide zusters van Aegidius Scherpenbergh zien af van alle aanspraken op de erfenis van hun broer ten voordele van Mathias van den Bosch, weliswaar met enige voorafnamen.

Zo wil Ida Scherpenbergh het onverdeelde part dat Aegidius Scherpenbergh bezat in een beemd aan de molen en een roede land op het klein Willer, naast een stuk grond dat zij daar reeds bezat. Het volledige stuk verkoopt zij nog dezelfde avond aan Mathias van den Bosch voor een som van honderd gulden.

Maria Scherpenbergh wil de pacht overnemen van een half bonder land van *den Armen*. Mathias van den Bosch had zes roeden van dit stuk bezaaid met tarwe. De andere 4 roeden waren met erwten bezaaid. Er werd overeengekomen dat Mathias de erwten nog mocht oogsten dit jaar, maar de tarwe zou reeds toekomen aan Maria Scherpenbergh.

De draaibank zou naar Gilis Voncken gaan, zoon van Maria Scherpenbergh. In de nalatenschap van Gilis Scherpenbergh bevond zich ook nog een *carte figurative* van Hoeselt, die naar beide gezusters ging⁴⁷.

In 1761 deden zich een aantal feiten voor die Mathias van den Bosch er toe noopten om de indertijd mondeling aangegane erfkoop van de molen op papier te zetten. Op 1 maart van dat jaar overleed zijn tweede vrouw Maria Catharina Huygen, en drie weken later zijn oudste zoon Lambertus. Mathias van den Bosch bleef alleen achter met drie minderjarige kinderen. De rouwtijd zou van korte duur worden, want op 6 juni huwde hij opnieuw met Ida Lemmens. In datzelfde jaar had hij bovendien plannen om de molen grondig te verbouwen.

Volgens het Luikse erfrecht waren de gemeenschappelijke goederen van het echtpaar van den Bosch-Huygen, waaronder ook de molen, na het overlijden van Maria Huygen in eigendom toegevalen aan hun kinderen, terwijl Mathias van den Bosch er het vruchtgebruik van behield.

Om de verbouwingswerken aan de molen te kunnen bekostigen moest Mathias van den Bosch noodzakelijkerwijze bepaalde goederen gaan verkopen. Zo vraagt hij op 27 april 1761 aan de Hoeseltse Schepenbank de toelating om 16 roeden land te mogen verkopen, die eigendom zijn van zijn kinderen.

Hij kan hiervoor een bedrag krijgen van 600 gulden en kan die som dan besteden *aan het herbouwen van het meulenhuis en schuere en andere nootsaekelijke reparatiens*. Aangezien zowel de verkochte grond als de molen eigendom zijn van zijn kinderen, zullen dezen hiervan geen nadeel lijden, oordelen de schepenen, en geven hem ook de toelating⁴⁸.

Om echter verdere moeilijkheden te vermijden besluit Mathias van de Bosch om zo spoedig mogelijk de erfkoop van de molen notarieel te laten vastleggen.

De akte wordt op 10 juni 1761 verleden door notaris Servaes Clerx⁴⁹. In het molenhuis waren toendertijd aanwezig:

- *Mathias van den Bosch* als *tochtenaar* of vruchtgebruiker van de molen.
- *Lambert van den Bosch*, schout te Herderen en te Riemst, oom van Mathias, als voogd van dezes kinderen.
- *Maria Catharina Stals*, begijn te Hasselt, bijgestaan door haar neef, Franciscus Grouls, notaris en secretaris te Bree.

De akte geeft een mooie beschrijving van wat het molencomplex toendertijd inhield. Maria Catharina Stals verkoopt *haere beyde molens en andere goederen onder Hoesselt, bestaande in een graen- en volmoolen, genaemt die Aeckermolen, huysing, stallingen, schuer, brouwerije, backhuys, moeshof, boomgaarden en bosch, alles aan malcanderen gelegen op het Hoesselt Brouck...*

Wij merken op dat de twee molens, zoals zij op het einde van de 17de eeuw door Gilis Scherpenbergh senior werden geconstrueerd tot dan toe waren blijven staan.

Naast de molen behelst de erfkoop ook nog een groot aantal stukken grond :

- een deel van het *Raesbosch*;
- drie en een half roeden land aan *Tackenbosch*;
- *Gilis Governs goet*, zijnde een stuk akkerland van 30 roeden, gelegen te *Oprode*;
- zes roeden akkerland *op den Cloot*;
- twaalf roeden akkerland aan *Smiswenhof*

Naast de gewone cijnzen en dorpslasten die Mathias van den Bosch samen met de goederen overnam, waren deze goederen nog als onderpand gesteld voor een lening van 200 gulden aan juffrouw Stiennon, een lening van 200 gulden aan de weduwe Clerx en voor een jaarlijkse rente van 5 gulden aan juffrouw Moors.

Mathias van den Bosch verplicht zich er toe om deze schulden binnen de twee jaar aan te zuiveren.

Er waren echter ook nog andere verplichtingen die Mathias van de Bosch op zich nam.

- de koopsom van 600 gulden had hij reeds aan Maria Catharina Stals betaald bij het mondeling akkoord, toen zijn tweede echtgenote nog in leven was;
- jaarlijks zal Mathias van den Bosch een erfelijke rente dienen te betalen aan Maria Catharina Stals van 300 Luikse gulden, 4 vaten rogge en 2 vaten tarwe. Van de rente van 300 gulden is 100 gulden *redimibel*, met andere woorden, kan afgekocht worden, mits een betaling van 2.000 gulden;
- binnen de 4 jaar zal Mathias van den Bosch de *huysingen herbouwen met suffisante steene muren en pannendack, als oock eene nieuwe schuere zetten*;
- de molens, de huising, de beek en de dijken zullen in goede staat moeten onderhouden worden en ieder jaar zal Mathias van den Bosch, op zijn kosten, *de jouffrouwe uytgeverse* (Maria Catharina Stals) *afhaelen en deselve borgerlijckerwijse op de beste camer logeren en tracteren op de forme van een speelreyse om te besien den staet der moelen en andere goederen* en daarna weer op zijn kosten haar *met karre en peerden t'huys leveren op een redelijcke en politieke wijze*.

De lasten die Mathias van den Bosch op zich nam waren niet gering.

De akte van erfkoop zelf echter leert ons dat Mathias van den Bosch anderzijds ook een respectabele lijst aan goederen onder Hoeselt bezat, die hij zich op iets meer dan 10 jaar bijeen gebracht had. Deze goederen stelt hij tot onderpand voor het nakomen van zijn verbintenissen. Even een opsomming:

- *Huys met annex brouwhuys, stalling, schuur ende moeshof, boomgaard en wenhof*, groot elf roeden en een half, gelegen in het Dorp (geschonken door Aegidius Scherpenbergh)
- vijf roeden land op het *Willer*;
- drie roeden land op het *Groot Willer*;
- anderhalf roeden land nog op het *Groot Willer*;
- drie roeden akker in het *Wermer Eerenvelt* onder Althoesselt;
- vier roeden akker op het *Klein Eerenvelt*;
- vijf roeden land op het *Hartvelt*;
- nog vijf roeden land op het *Hart velt*;
- vier roeden land in 't *Eerenveltjen*;
- vijf roeden en 2-kleine roeden op het *Groot Willer*;
- nog drie roeden op het *Groot Willer*.

Bovendien was Mathias van den Bosch niet van slechten huize... Op 1 april 1765 reeds weet Mathias van den Bosch de 100 gulden *redimible* erfrente af te kopen van Maria Catharina Stals voor het respectabele bedrag van 2.000 gulden⁵⁰.

Op het ogenblik van het verlijden van de erfkoopakte van de molen in 1761, was Mathias van den Bosch 56 jaar oud en was hij pas, en dit voor een derde maal, gehuwd met Ida Lemmens.

Ida Lemmens woonde voor haar huwelijk op Alden Biesen, maar was in feite afkomstig van Amelsdorp, gelegen in het Loonse rechtsgebied. Dit maakte dat op Mathias van den Bosch het Luikse personele recht van toepassing was, en op Ida Lemmens het Loonse personele recht. Dit gegeven zou later nog aanleiding gaan geven tot moeilijkheden.

Een eerste aanwijzing dat alles niet koek en ei was tussen de beide echtgenoten vinden we in een akte, die op 22 maart 1763 werd verleden in *de Tobmeulen*, ten overstaan van notaris Servaes Clerx⁵¹. We lazen reeds dat Mathias van den Bosch op 10 juni 1761 aan de Hoeseltse schepenbank gevraagd had of hij 16 roeden land, eigendom van zijn kinderen, mocht verkopen, om met de opbrengst ervan de molen kunnen heropbouwen. De 600 gulden, die deze verkoop had opgebracht, volstonden echter bij verre niet om de kosten van de wederopbouw te bekostigen. Begin 1763 laat hij dan ook opnieuw een stuk grond van 35 roeden verkopen. Om niet opnieuw een toelating te vragen aan de schepenbank, verkoopt hij grond die eigendom was van zijn vrouw. In zijn ijver vergeet hij echter om de toelating te vragen aan Ida Lemmens...

Het was pas nadat de grond publiek was verkocht voor de ronde som van 1.500 gulden, dat Ida Lemmens, op 22 maart 1763, officieel haar instemming betuigde met de verkoop van haar erfgoed, om met de opbrengst ervan de verdere renovatie van de molen te kunnen betalen.

Zij verbindt haar toestemming echter aan bepaalde voorwaarden. Zo moet Mathias van de Bosch beloven dat zijn vrouw, wanneer ook zij dat wil, ten belope van 1.000 gulden vrij zal mogen beschikken over goederen die zij beiden, binst hun huwelijk verworven hebben of nog zullen verwerven, of zij dat nu wil doen bij schenking, bij verkoop of bij *uytersten wille*.

Verder moet Mathias van den Bosch uitdrukkelijk bevestigen, ten overstaan van Andreas Clerx en van pastoor Weijns, dat het *Luyx houwelijk recht* van toepassing is en blijft.

Mathias van den Bosch was, na 15 jaar verblijf in Hoeselt, een geacht en gerespecteerd burger geworden. Van huize uit was hij rijk en hij was nog steeds schout te Val.

In de Stefanuskerk te Hoeselt bevindt zich nog steeds de biechtstoel, waarboven het wapenschild van Mathias van den Bosch en zijn echtgenote prijkt. Hij had hiervoor 100 gulden geschonken. Als tegenprestatie diende hem wel een gestoelte in de kerk alsook een begraafplaats in de nieuwe grafkelder van de kerk voorbehouden te worden, die pas was klaargekomen⁵².

In 1768 verschijnt Mathias van den Bosch ook als schepen aan de Hoeseltse schepenbank.

Merkwaardig is echter wel de rol, die Mathias van den Bosch twee jaar vroeger speelde in de Hoeseltse *Tiendenrevolte*⁵³.

In 1763, naar aanleiding van een onderzoek van aartsdiaken Karel Frans van Velbruck, werd geoordeeld dat de parochiekerk van Hoeselt dermate was vervallen, dat alleen afbraak van de oude bouw en de bouw van een nieuwe kerk als oplossing kon weerhouden worden. Aangezien het Kapittel van Hoei, als grote tiendenaar, verplicht was de nieuwe kerk te bekostigen, probeerde het nog op een herstelling aan te sturen, die beterkoop zou uitkomen. Op 27 augustus 1764 wordt Mathias van den Bosch, samen met Jan Huygen, toenmalig dorpsmeester in het Dorp, en met Baron de Moffarts *geconstitueerd* om met het Kapittel van Hoei te gaan onderhandelen over de bouw van de nieuwe kerk.

Het Hoeselts gezantschap wist het klaar te spelen dat het Kapittel van Hoei op 21 september 1764 akkoord ging met de bouw van een nieuwe kerk. De gemeente moest echter voor één vierde in de financiering tussenkomen.

Het innen van de tienden in Hoeselt werd, zowel door het Kapittel van Tongeren, als door het Kapittel van Hoei, jaarlijks verpacht aan de meestbiedende. Voor een dergelijke aanbesteding werd Hoeselt opgedeeld in verschillende *kwartieren*. Uiteraard konden alleen de meer kapitaalkrachtigen van de gemeente inhogen op de tienden van de respectievelijke *kwartieren*. Zo vinden we reeds in 1748, - hij woonde toen pas in Hoeselt -, Mathias van den Bosch terug als *tiendenpachter* van het Kapittel van Tongeren. De plaatselijke tiendenpachters engageerden dan plaatselijke mensen, die hen, uiteraard tegen een dagloon of tegen een vergoeding in natura, hielpen bij het ophalen van de tienden. Zo waren zowel de tiendenpachter, die zijn profijt haalde uit het inhogen op de tienden, als de plaatselijke bevolking, die het gegund was wat bij te verdienen, tevreden.

Vanaf 1756 echter werden de tienden van Hoei, die in Hoeselt veruit de belangrijkste waren, in hun geheel verpacht aan de heren *de Waremmes, de Bellefroid en Mathieu Booten*. In 1758 werd zelfs een contract van de tiendenpacht voor zes jaar afgesloten met deze heren. Voor het gewone volk veranderde er niets: ook de vreemde *tiendengangers* riepen tegen vergoeding hun hulp in. De traditionele Hoeseltse tiendenpachters zagen echter het profijt aan hun neus voorbijgaan. In 1765 werden de tienden weer verpacht aan de Hoeseltse notabelen, waaronder Mathias van den Bosch. Het jaar daarop echter ging het Kapittel van Hoei weer over op een globale verpachting van de tienden aan Booten.

De Hoeseltse notabelen vonden in de last die de gemeente te dragen had in de bouw van de nieuwe kerk een welgekomen argument om zich te verzetten tegen deze handelswijze van het Kapittel van Hoei, en in hun verzet spoorden zij ook de gewone man aan om de vreemde tiendengangers te boycotten.

Mathias van den Bosch, samen met zijn zwager, *Joannes Franciscus Lousberghs* speelde in deze revolte een vooraanstaande, zij het niet onbesproken rol.

Lousberghs had in de eerste periode dat Booten de Hoeseltse tienden pachtte, de rol van *receveur* of administratief secretaris gespeeld, tegen een, naar zijn zeggen, karig loon. Toen hij in 1764 opslag vroeg, werd hij door Booten de laan uitgestuurd.

Beiden ondernamen in de zomer van 1766 ettelijke tochten in Hoeselt en zelfs in de omliggende dorpen, om daar de mensen, zij het dan al eens onder allerhande bedreigingen, te bewegen om geen hulp te verlenen aan Mathieu Booten en de zijnen.

Twee anekdotes uit die periode schilderen zelfs de rechtstreekse confrontatie tussen Mathias van den Bosch en de tiendengangers.

Opmerkelijk hierbij is wel de vaststelling dat Mathias van den Bosch, ondanks het feit dat hij toch begoed was, er niet voor terugschrok om samen met zijn knechten ook het vuile werk, zoals het vagen van de sloten, op te knappen.

Op 12 juli 1766 waren 5 of 6 werklieden van van den Bosch een beek aan het vagen op het Broek. Van den Bosch zelf was er ook bij. *Malet*, een tiendenganger van Booten, kwam daar voorbij met twee karren, om de tienden te gaan ophalen in Buckinxlinde. Ter hoogte van de werklieden gekomen, begonnen dezen met modder te werpen naar de mannen en de paarden, over de hoogsels van de karren heen. Louis Jamaer, een van de voerders, vroeg hun om op te houden. « Kom maar van die kar af, wij hebben nog modder genoeg », kregen zij als stout antwoord. Van den Bosch zelf nam het woord en riep dat ze maar een andere weg moesten nemen.

Een maand later, op 12 augustus, speelde zich een bijna identiek tafereel af. *Louis Dessers* kwam met een lege kar van Werm af en reed naar Buckinxlinde. Aan een brug over het beekje dat naar de molen leidde, waren een vijftal werknemers van van den Bosch bezig de beek te vagen. Toen Dessers voorbij reed vonden zij er de grootste pret in Dessers met modder te bekogelen. Gans met modder besmeurd vroeg hij hun, waarom zij dat deden.

Mathias van den Bosch, met de riek dreigend in zijn hand, riep terug: « Zijt gij het die mijn werkvolk beveelt en hun verbiedt de beek te vagen ? » « Neen, antwoordde Dessers, maar zeg dan aan uw werkvolk

dat ze uitscheiden met dat moddergesmijt. » « Als gij nog van dat goedje wilt hebben, kom dan maar van uw kar af, repliceerde van den Bosch, wij geven er U dan zoveel gij maar wilt. Kom er maar eens van af. »

Het is wel erg verwonderlijk dat een schout van Val samen met zijn knechten persoonlijk het vuile werk opknapt. Anderzijds is het ook verbazingwekkend, dat Mathias van den Bosch zeer nauw betrokken was bij de uitbating van de molen zelf. Andere begoeden, zoals de Moffarts, bezaten vaak meerdere molens, maar dan louter als belegging. Of zij ooit een zak graan opgelicht hebben... ?

Rond die tijd woonden er vier knechten vast op de molen : *Adam Vandermaelen, Joannes Snellinx, Willem Cox en Laurens Stulens*.

Daarnaast woonden er nog twee meiden : *Maria Raedts* en een zekere *Maesen*⁵⁴.

Na de wederopbouw van de molen, en nadat hij voor 2.000 gulden de jaarlijkse erfrente tot 200 gulden had teruggebracht, is het normaal dat gedurende een aantal jaren weinig vermeldingen van grondaankoop op naam van Mathias van den Bosch te vinden zijn in de schepenregisters. Na 1770 lijkt Mathias van den Bosch er echter financieel weer terug op te zijn.

- Op 27 februari 1770 koopt hij voor 325 gulden 10 grote en 14 kleine roeden beemd en bos en nog 2 grote en 4 kleine roeden grond bij de Volmolen van *Edmond Hechtermans*, Schepen te Diepenbeek⁵⁵.
- Op 25 mei 1770 verkoopt een andere schepen van Diepenbeek, *Jean Prenten*, hem 17 en een halve roede land in het *Hoeseltveld* tussen Alde Biesen en Buckinxlinde voor een bedrag van 1357 gulden⁵⁶.
- Op 3 mei 1771 weet hij de pacht van twee en een half bonder land in het *WermerEerenveld* te verwerven. Marie Thijssen, was na de dood van haar man, Lemmen Pellaers van Althoeselt blijven zitten, overlaeden met *kinders ende schult*. Om haar uit de nood te helpen (?) betaalt Mathias van den Bosch haar schuld aan Alden Biesen: 101 gulden en 2 oorden, en nog eens 7 en een half vat rogge. Bovendien mag zij *nog de eerste schare clee* voor zichzelf behouden⁵⁷.
- Op 20 juni 1774 koopt Mathias van den Bosch *een stravellie bij de Tobmolen*, groot 3 roeden, van de kinderen Pellarts van Membruggen, voor 60 gulden⁵⁸.
- Van zijn neven en nicht, Gerard, Jan en Ida Voncken, koopt hij op 8 juli 1774 de helft van een jaarlijkse rente van 50 gulden af, die drukte op het huis in het Dorp, dat hij geschonken had gekregen van Aegidius Scherpenbergh. Deze rente was indertijd door Jan Scherpenbergh gecreëerd, en later aan Ida Scherpenbergh geschonken. Bij haar overlijden op 28 maart 1774 was deze rente aan de kinderen Voncken toegevallen. Koopprijs : 600 gulden⁵⁹.
- Een ander gedeelte van die rente werd op 30 maart 1775 door Willem Voncken en Aldegondis Voncken aan Mathias van den Bosch verkocht voor 200 gulden⁶⁰.

Ook het huis in het Dorp lijkt zijn eigen leven te leiden...⁶¹ We zagen reeds dat bij de dood van Jan Scherpenbergh het huis aan Gilis Scherpenbergh vermaakt werd, maar dat zijn meid, Anna Knaepen er haar leven lang mocht blijven wonen.

In 1769 vinden we een akte, waarbij *Hendrick van den Bosch*, een broer van Mathias, *de nieuw kamer* van het huis, dat hij huurt van Mathias van den Bosch, op zijn beurt verhuurt aan de weduwe van Willem Clerx⁶². Toen Willem Voncken op 30 maart 1775 zijn rente op het huis in het Dorp aan Mathias van den Bosch verkocht, bewam hij dat hij en zijn zuster Aldegondis hun leven lang *het kleyn kamerken* mochten betrekken. En ook de draaibank mocht hij gebruiken...

Naar het einde van zijn leven toe vinden we weer een knap staaltje van de niet al te beste verhouding van Mathias van den Bosch met zijn echtgenote Ida Lemmens.

Buiten het medeweten van zijn vrouw schenkt hij op 9 december 1779 aan zijn dochter Maria en aan zijn schoonzoon Ludovicus Paquaye in totaal 34 roeden land op het *Wermer Eerenveld*, die hij op 15 juli 1778 gekocht had van Baron Godfried Gerard de Moffarts⁶³.

Opdat deze schenking niet zou opvallen aan zijn vrouw, sluit hij op 17 augustus 1780 met zijn schoonzoon een pachtcontract af voor hetzelfde stuk land, mits een jaarlijkse pacht van 34 gulden te betalen⁶⁴.

Het jaar daarop, op 31 mei 1781 begiftigt hij ook zijn andere dochter Aldegondis met 17 roeden land in het *Biesenfeld*, 14 roeden beemd aan de molen en 5 roeden op het *Cleen Eerenveld*⁶⁵.

Mathias van den Bosch sterft op 19 oktober 1782.

In het sterfteregister noteert pastoor Weijns

Obiit Mathias Vandenbosch, Scabinus in Hoesselt, maritus Idae Lemmens rite admtus. an. 68 circiter in cavae nostrae ecclesiae ad coram evangelii in 2de foramina versus campanile sepultus.

Mathias van den Bosch werd inderdaad begraven in de nieuwe grafkelder van de kerk, aan de evangeliekant, in het tweede graf naar de preekstoel toe. Toen bij de kerkvergroting van 1932 de grafkelder werd blootgelegd, noteerde pastoor Van de Weerd de inscriptie op het graf

Hic j(acet) Mathias Vandenbosch obiit die 19 octobris 1782. ⁶⁶

Na zijn begrafenis ontspon er zich een twist tussen pastoor Weijns en *het Gelucht* of kerkfabriek. Mathias van den Bosch had weliswaar honderd gulden aan de kerk gegeven, maar door de pastoor was hem ten onrechte én een begraafplaats in de grafkelder én *een plaetse in de kercke met gestoelte* toegezegd. De plaats in de grafkelder alleen al kostte 100 gulden. Uiteindelijk op 29 november 1783 sluiten de twistende partijen een akkoord: Ludovicus André, kerkmeester, zal trachten van de familie betaling te bekomen voor het gestoelte, lukt dat niet dan zal *geseyt gestoelte dienen tot gebruyck der geheele gemeynte...*

Mathias van den Bosch had geen testament gemaakt en bepaalde feiten uit zijn leven lieten reeds vermoeden dat de verdeling van zijn nalatenschap niet van een leien dakje zou lopen: er was het huwelijkscontract van 1763, er waren de schenkingen van 1779 en van 1781... En inderdaad... in de aanhef van een akte van 22 februari 1783 vermeldt notaris Servaes Clerx:

Alsoo nae doodt van sieur Matthias Van den Bosch, schepen tot Hoesselt, tusschen sijne drij naerbenoemde kinders uyt sijn twede houwelyck met Marie Huygen verweckt, ende Eerbare Ida Lemmens, sijne derde achtergelaetene huysvrouw sonder kinders, veelderhande contestatien stonden op te reijzen... ⁶⁷

Ida Lemmens was verbolgen over het feit dat Mathias van den Bosch, *heymelijck buyten haeren weet en consent*, twee schenkingen had gedaan aan Maria en aan Aldegondis van den Bosch en dat hij het bovendien had klaargespeeld om die geschonken gronden verder *in gebruyck en possessie te behouden soo als te voorens*, gewoon om haar te misleiden. Verder was er de vraag naar het toepasselijk huwelijksgoederenrecht, dat blijkbaar door de kinderen van den Bosch werd aangevochten. Volgens Ida Lemmens was het Luiks huwelijksgoederenrecht toepasselijk. Trouwens dit werd door Mathias van den Bosch uitdrukkelijk bevestigd in de huwelijksakte van 22 maart 1763.

Krachtens datzelfde huwelijkscontract mocht Ida Lemmens vrij beschikken, tot een bedrag van 1000 gulden, over de aanwinsten van het huwelijk. Zij had dat niet gedaan, alhoewel de verkoop van haar grond en van de grond van haar broer, pastoor Willem Lemmens van Kleine Spouwen in totaal 1900 gulden hadden opgebracht aan Mathias van den Bosch, die hij had aangewend voor de wederopbouw van de molen.

Ida Lemmens had blijkbaar reden te over om zich misnoegd te voelen... en om desnoods voor de rechter haar gelijk te zoeken.

Maar... in overweging nemend *de costen en embarras om de molen in swanck te houden, de calanten te conserveren, het object van alle de swaere aenslaende costen en processen* besluiten Ida Lemmens en de kinderen van den Bosch *lijk besonne en vreedsaeme mannen* een akkoord te maken.

Dit akkoord werd op 22 februari 1783 in *de Aakermolen* opgemaakt door notaris Servaes Clerx. Enerzijds was er Ida Lemmens, anderzijds waren er Louis Pacquay en zijn echtgenote Maria van den Bosch, Aldegondis van den Bosch en Joannes Franciscus van den Bosch.

Ida Lemmens doet afstand, ten voordele van haar stiefkinderen, van alle rechten die zij kan laten gelden op de onroerende goederen en op de renten die verworven waren tijdens haar huwelijk met Mathias van den Bosch. Twee stukken grond wenst zij echter in volle eigendom te behouden:

- 17 en een halve roede land *in het Biessenvelt aen de drij Cruysen*;
- 9 roeden land *in het Wermer Eerenvelt*.

Ook wenst zij de goederen, die zij voor haar huwelijk bezat, te behouden. De kinderen bekomen bovendien het recht om alle wassende veldvruchten op de afgestane gronden tot eigen profijt te behouden. Al de schuldvorderingen en roerende goederen, behoudens een ganse waslijst aan huisraad, worden eveneens aan de kinderen van den Bosch overgelaten, inbegrepen *de beesten, peerden en koyen*. Daarentegen zullen alle schulden die Mathias van den Bosch gemaakt had en ook de schulden die *sedert sijne doot in de huyshalderij gecontracteerd zijn*, ten laste vallen van Maria, Aldegondis en Joannes Franciscus van den Bosch.

De opsomming van de huisraad die Ida Lemmens zich voorbeheld, is de moeite waard om even te vermelden, omdat zij een goed beeld geeft van wat er zoal aanwezig was in een begoed huishouden van die tijd: *een ledekant, gordijnen en behangsels, staende op de groote camer, het bet daer in liggende, met hooftpulinc en kussens, twee wolle sargiens en eene spree; vierthien paer slaepkakens, twelf kuskleders; ses en dartigh servieten en een groot tafellaeken, afkomende van d'Heer pastoor Lemmens zaliger; twee kisten, staende op de slaepcamer; ses stoelen de laetste nieuw gemaect; 18 tinne tellers en dito schotels; eenen ijseren koockpot en een kleyn ijseren ketelken; het strijckijseren des sij in de molen gebrogt heeft; de caffémolen; eenen kopren ketel; eenen caffépot; eenen kopren luchter; een heelketel; eene kopre kasserol; twee tonnen; het leenen nieuw doeck in twee stucken; ses handtdoecken en eenen maelsack*.

Zoals het echter wel vaker gebeurde, verbond Ida Lemmens haar akkoord aan een zekerheid voor een rustige oude dag, en misschien was dat wel haar enige beweegreden.

Ida Lemmens zal haar leven lang in de molen mogen blijven wonen, en degene aan wie de molen zal toevallen zal haar *kost, dranck ende logement* verschaffen, *soo goet en quaet als den meester en meesteres sullen hebben*. *Haere hemdens en ander lijnwaet moeten aldaer gewassen worden*. Ida Lemmens zal hiervoor jaarlijks 100 gulden betalen. En mocht zij zich niet verstaan met de nieuwe eigenaar van de molen, dan kan zij altijd zonder meer vertrekken. Bovendien moeten de kinderen van den Bosch haar jaarlijks *eene vitale rente* betalen van 374 gulden.

Eenmaal de problemen met Ida Lemmens van de baan, kunnen Maria, Aldegondis en Joannes Franciscus van den Bosch beginnen aan de deling van de nalatenschap. Op 10 maart 1783 komen zij samen in *het Gasthuys te Alde Biesen* met notaris Servaes Clerx. Al de onroerende goederen en renten worden in drie grote kavels ingedeeld en onder de drie erfgenamen verloot. Alleen de molen, *konnende niet gemakkelijck worden gepartageert*, en het huis in het Dorp, vallen buiten deze loting⁶⁸. De aandelen van de gezusters Maria en Aldegondis in het huis in het Dorp, worden door hun broer Joannes Franciscus afgekocht voor een bedrag van 1.200 gulden. Maar vermits hij *geene penningen aen de handt heeft tot voldoening des koopprijs*, zal hij een jaarlijkse rente van eenentwintig gulden betalen aan ieder van zijn zusters⁶⁹.

Over de molen, de veestapel, de uitrusting en de huisraad wordt ook nog op dezelfde dag een akkoord gemaakt⁷⁰.

1. *de vol- en graenmolens, molenhuysinge, panhuys met brouwketel en brouwgetuyg, kuypen, etc.... backhuys, schuere en stallingen, met allen aenhanck soo als daer staet met den moeshoff bosken en w'eijtjen of boomparten achter de schuere* gaan naar Aldegondis van den Bosch.
2. Ook de pachtlanden gaan vanaf 1783 in gebruik over op Aldegondis.
3. Louis Paquay bekomt *den jongen ruyn met haem, toom en treckseel, den goeden grijsen rock en camsolle van Mathias van den Bosch, ses stoelen van de camer, den besten panisketel, twee tonnen, de volgaende veerse met der witten rugge, hondert rogge- en hondert terweschooven stroye en eenen wagen hoye.*
4. Joannes Franciscus van den Bosch krijgt *eenen vos ruyn, de volgaende merrie, alle kleders en lijn wart van sijn vaders zaliger achtergelaeten, een bedde en twee sargiens, twee oorkussens en, eene volgaende veerze.*
5. *Al de andere mobilaire effecten, peerden, koyen, wagen, karre, ploegen en eegen, alle peertsgetuyg, alle mist, hoy ende stroye in en omtrent de molen sijn bevindende, en alle hout omtrent de molen liggende en gedestineert tot reparatie en onderhoud der selve* komen toe aan Aldegondis.
6. Alle liggend geld en nog te innen schuldvorderingen, alle tinnen huisraad en alle granen zullen tussen de drie partijen in gelijke parten verdeeld worden.
Van *het lijnwart* zullen de twee ongehuwde kinderen eerst dat gedeelte voorafnemen, dat Maria van den Bosch had meegekregen als uitzet voor haar huwelijk. De rest zal in gelijke delen verdeeld worden.
7. De lasten en renten, die op de molen drukken worden overgenomen door Aldegondis van den Bosch. Het is goed deze even te overlopen:
 - een jaarlijkse erfrente van 200 gulden, 4 vat koren en 2 vat tarwe, te betalen aan *juffrouw de begijne Stals*, samen met de verplichting om haar jaarlijks te *ontfangen ende tracteren in de moolen*.
 - een jaarlijkse erfrente van 52 vat rogge aan de Landcommanderij van Alden Biesen. We treffen hier een oude bekende aan, waarvan echter bij de erfkoopakte van 1761 geen sprake was. Het betreft hier de rente waarvoor Jacob Jaecken in 1616 de molen kocht van Baldowyn van Luxemburg, en die later, in 1628 werd verkocht aan Emond Huyn van Amstenraedt.
 - 10 stuivers voor *stroomgelt aan de Kellerij*.
 - *eenige denieren chens in den Laethof van Portingen*, hetgeen er op duidt dat de molen oorspronkelijk behoorde tot het domein of *villicus* van Portingen.
8. Aldegondis van den Bosch zal de totale 374 gulden jaarlijkse rente, die voortspoot uit het akkoord met Ida Lemmens, ten hare laste nemen. Vanaf het overlijden van Ida Lemmens zal zij jaarlijks én aan haar zuster én aan haar broer een rente van 100 gulden moeten betalen. Deze rente is echter wel *redimibel* of afkoopbaar. Vermits de rente aan 3,5 % gerekend wordt, betekent dit een kapitaal van 2.857 gulden voor iedere 100 gulden rente...

Hierna gingen de wegen van de kinderen van den Bosch uit elkaar. *Maria van den Bosch* was op 1 september 1778 gehuwd met *Louis Paquay*, pachter op *Ter Poorten*. Een van haar kleinkinderen was *Eerwaarde Pater Valentinus Paquay*, minderbroeder.

Joannes Franciscus van den Bosch was op 23-jarige ouderdom reeds schepen te Hoeselt en te Kleine Spouwen en schepen-secretaris te Romershoven. Op 16 april 1784 verkoopt hij aan Aldegondis van den Bosch een beemd van 11 roeden, in ruil waarvoor Aldegondis afziet van de jaarlijkse rente van 21 gulden, die Joannes Franciscus haar moest betalen voor de koop van het huis in het Dorp⁷¹. Op 2 mei 1785 bekomt hij de benoeming als notaris te Hoeselt.

Bij de Franse Revolutie werden hem echter alle titels ontnomen en trok hij samen met zijn vrouw *Anna Elisabeth Lemmens*, waarmee hij op 17 januari 1787 gehuwd was, naar Tongeren. Hij nam er de brouwerij *de drij Mooren* over van zijn overleden schoonouders⁷².

Zijn huys, hof, aenhanck en weijde daer achter geleege in 't Dorp Hoesselt, verkoopt hij op 31 december 1793 aan Andries Somers en Aldegondis van den Bosch voor 3.000 gulden, op conditie dat Willem Voncken er *het klijn kamerken zal meugen blijven bewoonen soo lang hij leeft*⁷³.

Op 25 november 1795 verkoopt hij aan Andries Somers de rente van 100 gulden, die deze hem na de dood van Ida Lemmens moest betalen voor 2.900 gulden⁷⁴.

Hij overleed te Tongeren op 18 fructidor X (5 september 1802).

Aldegondis van den Bosch huwde op 6 juni 1783 met *Andries Somers* van Buckinxlinde, die de volgende molenaar werd op de *Aekermolen*. Hij was op 27 juni 1759 geboren als zoon van Jan Somers en Maria Voncken.

Krachtens het akkoord van 22 februari 1783 en de overeenkomsten van 10 maart 1783 moest Aldegondis van den Bosch aan haar stiefmoeder Ida Lemmens kost en inwoon verlenen. Hiervoor ontving zij jaarlijks een *costgeldt* van 100 gulden. Anderzijds moest zij echter een jaarlijkse rente van 374 gulden betalen aan Ida Lemmens. Dat deze wederzijdse betalingen niet altijd zo stipt gebeurden, bewijst wel een akte van 9 februari 1791, waarbij, mits Aldegondis van den Bosch 1.200 gulden betaalde, gans de achterstand werd geregulariseerd⁷⁵.

Op 20 januari 1793 dicteert Ida Lemmens op haar *slaeplaetse in de Tobmeulen, een kleyn kalder camerken*, haar testament aan commissaris Barthels van Bilzen⁷⁶.

Behoudens haar eigen erfgoederen, die zij aan haar neven en nichten vermaakt, stelt zij als haar algemene erfgenaam aan, Andreas Somers en Aldegondis van den Bosch, *voor de getrouwe diensten die si i van hun tot hier toe genooten heeft ende noch verder verhoopt te genieten*. Zij overlijdt op 5 maart 1793 in de ouderdom van 74 jaar.

Enkele jaren daarvoor, op 18 december 1791 was op het Begijnhof in Hasselt ook Maria Catharina Stals overleden⁷⁷. In een eerste testament van 7 maart 1775 had zij al haar goederen bestemd voor haar twee nichten, *Maria Catharina en Anna Maria Grouls*, dochters van haar halfzuster Maria Helena Smeets en Franciscus Grouls van Bree⁷⁸.

Op 26 augustus maakt zij een nieuw testament, waarbij zij haar twee nichten als haar universele erfgenamen bevestigt. Nochtans zal Maria Catharina Grouls, die ondertussen gehuwd is met Theodoor Essers, en waarvan zij de meter is een voorafname mogen doen van *100 gulden uyt een meerdere jaerlijxe erfrente soo van geld, terwe als coren, geaffecteert soo op een coren- en volmolen gelegen op 't Hoeselter Broek...*⁷⁹

Vier jaar later, op 13 juni 1795 verkoopt Maria Catharina Grouls haar deel van de erfrente aan Andreas Somers en Aldegondis van den Bosch voor een som van 3.500 gulden⁸⁰.

Aldegondis van den Bosch overlijdt op 8 april 1809, Andreas Somers op 6 november 1812.

De molen was inmiddels overgegaan op hun zoon *Louis Lambert*, die op 6 november 1811 gehuwd was met *Anna Maria Stulens*. Hun dochter *Aldegondis*, geboren op 25 april 1813, huwt op 1 mei 1833 met *Petrus Benedictus Stulens*, de stamvader van de familie Stulens, die in de volgende 130 jaar de molen op het Hoeselts Broek zullen uitbaten.

¹ Coenen Alex, « de Oedenmolen te Alt-Hoeselt », Het Hoeseltse Dorpsverleden XI, p. 81-87

² Van de Weerd H., « De Motmolen of Grymvertinghemolen », Limburg XXXIII, 1954, p. 203

³ Buntinx J. en Gijsseling H., « Het Oudste Goederenregister van Ouden Biesen », p. 64

⁴ RAH Alde Biesen nr. 1012

⁵ Stadsarchief Tongeren, Fonds de Schaetzen, nr. 1024. Dit ongedateerd stuk is een verweerschrift van Gerit Jehaes in een proces tegen Anthon de Fallois, waarschijnlijk gevoerd voor de schepenen van Tongeren. Het geeft een overzicht van de historiek van de molen vanaf 1496. Het dokument kan gedateerd worden tussen 1585 en 1588.

⁶ RAH Alde Biesen, 394, p. 61v

⁷ RAH Alde Biesen, 394, p. 65v

⁸ RAH Hoeselt Schepenbank, 11, p. 10

⁹ RAH Hoeselt Schepenbank, 11, p. 137

¹⁰ RAH Alde Biesen, 394, p. 197v

¹¹ RAH Hoeselt Schepenbank, 11, p. 147v

¹² RAH Hoeselt Schepenbank, 12, p. 17-17v

¹³ RAH Hoeselt Schepenbank, 12, p. 191v

¹⁴ RAH Hoeselt Schepenbank, 12, p. 192

¹⁵ RAH Alde Biesen, 394, p. 140v-141

¹⁶ RAH Alde Biesen, 376

¹⁷ RAH Alde Biesen, 394, p. 110v-111-113v-115v

¹⁸ RAH Alde Biesen, 394, p. 124v-126, 128-128v

¹⁹ RAH Alde Biesen, 394, p. 140v-141-143v-145v-148-151v-153v-154-154v

²⁰ RAH Hoeselt Schepenbank, 11, p. 70

²¹ RAH Hoeselt Schepenbank, 12, p. 207v-208

²² RAH Hoeselt Schepenbank, 1, p. 129v-130

²³ RAH Hoeselt Schepenbank, 1, p. 153v-154v

²⁴ RAH Hoeselt Schepenbank, 12, p. 124

²⁵ RAH Alde Biesen, 396, p. 40v-41-42-42v-43

²⁶ RAH Hoeselt Schepenbank, 13, p. 20

²⁷ RAH Hoeselt Schepenbank, 1, 380-381-395v-396-397v

²⁸ RAH Hoeselt Schepenbank, 1, p. 408v-409

²⁹ RAH Hoeselt Schepenbank, 13, p. 33

³⁰ RAH Alde Biesen, 395, p. 36

³¹ RAH Alde Biesen, 394, p. 110v

³² RAH Alde Biesen, 395, p. 122v-125v

³³ RAH Parochieregisters Hoeselt, 344, p. 123

³⁴ RAH Parochieregisters Hoeselt, 349, p. 71-72

³⁵ RAH Parochieregisters Hoeselt, 349

³⁶ RAH Parochieregisters Hoeselt, 345, p. 232

³⁷ RAH Hoeselt Schepenbank, 15, p. 355v-356v

³⁸ RAH Hoeselt Schepenbank, 2, p. 112

³⁹ Gegevens over geboortes, huwelijken en overlijden werden ontleend aan de Hoeseltse parochieregisters

⁴⁰ Thoelen Piet, "Over Limieten en Paelsteen", Het Hoeseltse Dorpsverleden VIII, p. 173 ev.

⁴¹ RAH Hoeselt Schepenbank 4, p. 34-34v.

⁴² RAH Hoeselt Schepenbank 4, p. 36v-37, 47v-48v, 54-54v, 55v, 57v-58, 65, 70, 72-73, 79v-80

⁴³ RAH Notariaat, Servaes Clerx, nr. 739

⁴⁴ H. Baillien, "Genealogie van den Bosch", Oud Land van Loon 1978, p. 20

⁴⁵ RAH Notariaat, Servaes Clerx, nr. 737/84

⁴⁶ RAH Hoeselt Schepenbank 23, p. 15-16

⁴⁷ RAH Hoeselt Schepenbank 23, p. 76 ev.

⁴⁸ RAH Notariaat, Servaes Clerx, nr 744/740

RAH Hoeselt Schepenbank 7, p. 358v-359

⁴⁹ RAH Notariaat, Servaes Clerx, nr 744/716

RAH Hoeselt Schepenbank 23, p. 167 ev.

⁵⁰ RAH Notariaat, Servaes Clerx, nr 747/965

⁵¹ RAH Notariaat nr. 745, S. Clerx nr. 796

⁵² Archief HGSG, Hoeselt Kerk, los papier

⁵³ Thoelen Piet, « De Tienderevolte anno 1766 » Het Hoeseltse Dorpsverleden VII, p. 59 e.v.

⁵⁴ RAL Fonds des Etats nr. 97

⁵⁵ RAH Notariaat nr. 752, S. Clerx nr. 1247

RAH Hoeselt Schepenbank 24, p. 189-190

⁵⁶ RAH Notariaat nr. 752, S. Clerx nr. 1288

⁵⁷ RAH Notariaat nr. 753, S. Clerx nr. 1328

⁵⁸ RAH Notariaat nr. 756, S. Clerx nr. 1542

RAH Hoeselt Schepenbank 25, p. 86v-87

⁵⁹ RAH Notariaat nr. 756, S. Clerx nr. 1532

-
- ⁶⁰ RAH Notariaat nr. 757, S. Clerx nr. 1565
RAH Hoeselt Schepenbank 25, p. 153-154
- ⁶¹ Het huis in het Dorp was gelegen waar thans de bakkerij Barzeele zich bevindt.
- ⁶² RAH Notariaat nr. 751, S. Clerx nr. 1195
- ⁶³ RAH Notariaat Slegers 49-40
- ⁶⁴ RAH Notariaat Slegers 250-253
- ⁶⁵ RAH Notariaat Slegers 65v-67
- ⁶⁶ H. van de Weerd « Uit het verleden van Hoeselt », Limburg XXIV, p. 81-83
- ⁶⁷ RAH Notariaat nr. 765, S. Clerx nr. 2011
- ⁶⁸ RAH Notariaat nr. 765, S. Clerx nr. 2012
- ⁶⁹ RAH Notariaat nr. 765, S. Clerx nr. 2013
- ⁷⁰ RAH Notariaat nr. 765, S. Clerx nr. 2014
- ⁷¹ RAH Notariaat nr. 766, S. Clerx nr. 2066
- ⁷² H. Baillien, « Genealogie van den Bosch » Het Oude Land van Loon XXXIII, p. 21
- ⁷³ RAH Hoeselt Schepenbank 27, p. 31-31v
- ⁷⁴ RAH Notariaat nr. 765, s. Clerx nr. 2014 (annex)
- ⁷⁵ RAH Notariaat nr. 773, S. Clerx nr. 2406
- ⁷⁶ RAH Notariaat nr. 295, A. Barthels nr. 31
- ⁷⁷ RAH Notariaat Begijnhof reg. 2 f. 43
- ⁷⁸ RAH Notariaat Ridderbeekx 3911
- ⁷⁹ RAH Notariaat Ridderbeekx 3913
- ⁸⁰ RAH Notariaat 4596, J.F. van den Bosch nr. 254
RAH Hoeselt Schepenbank 27, p. 50-51